

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2020:45

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Järnvägshyllan - Riddarholmen

L2015:7789
Gråmunkeholmen 3
Stockholms stad
Uppland
Tomas Ekman

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB

Radiatorvägen 11, 702 27 Örebro

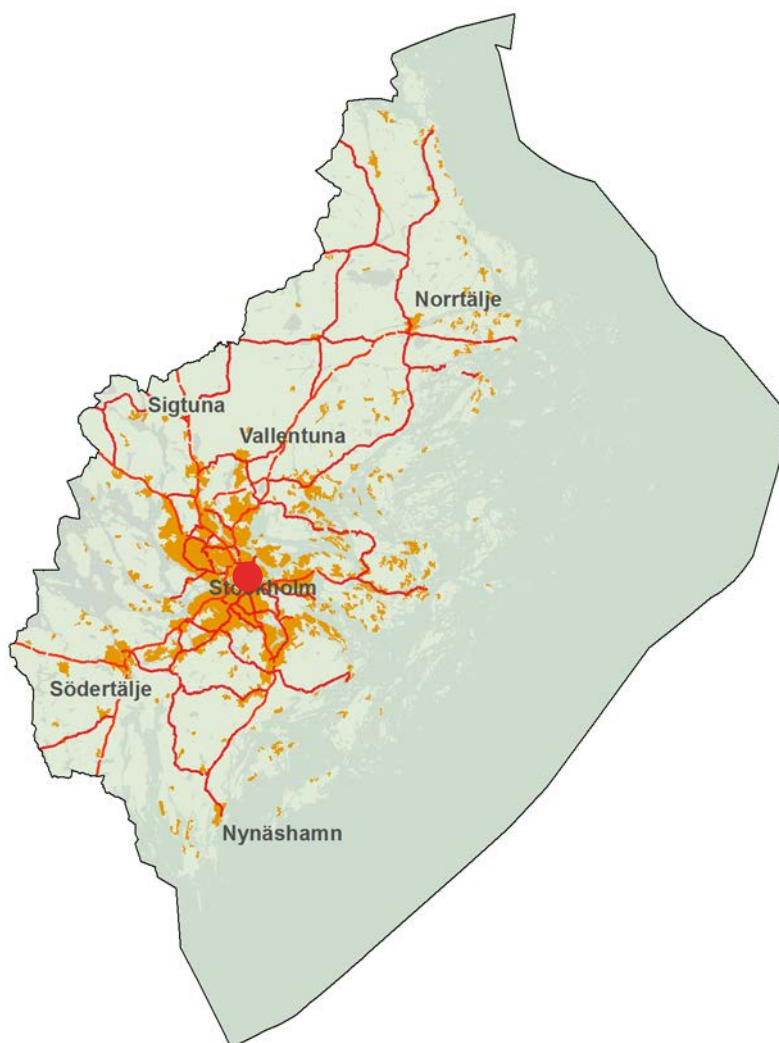
Telefon 019-60904 10

www.arkeologgruppen.se

arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

Översigtskarta över Stockholms län med platsen för undersökningen markerad i rött.

© 2020 Arkeologgruppen AB
Arkeologgruppen rapport 2020:45

Författare	Tomas Ekman
Kvalitetsgranskning	Helmut Bergold
Grafisk form	Sabina Larsson
Omslagsfoto	191218 09.58 Riddarholmen
Foto	Arkeologgruppen AB om inte annat anges i figurtexten.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_200001

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2020:45

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Järnvägshyllan - Riddarholmen

L2015:7789
Gråmunkeholmen 3
Stockholms stad
Uppland
Tomas Ekman
Lst dnr 431-9218-2019

Tekniska och administrativa uppgifter

Län	Stockholm
Kommun	Stockholm
Landskap	Uppland
Socken	Stockholm
Fastigheter	Gråmunkeholmen 3

Fornlämningsnummer	L2015:7789
Lämningstyp	Stadslager
Datering	Medeltid—historisk tid

Typ av undersökning	Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
Länsstyrelsens beslutsdatum	2019-04-09
Länsstyrelsens diarienummer	431-9218-2019
Uppdragsnummer i Fornreg	201900404
Arkeologgruppens projektnummer	P19024

Projektledare	Tomas Ekman
Fältpersonal	Tomas Ekman, Sabina Larsson

Undersökningstid	oktober 2019—april 2020
Undersökt yta	447 m ²
Inmätningsteknik	Totalstation, manuell inprickning
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Arkiv

Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd

Inga fynd tillvaratogs.

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Inledning	5
Bakgrund och kulturmiljö.....	7
Hessensteinska huset	7
Geijerska tomten	9
Gamla Riksdagshuset	10
Kyrkogården/Birger Jarls Torg	11
Syfte och målgrupper.....	11
Metod och genomförande.....	12
Etapp 1: Södra hyllan.....	12
Etapp 2: Norra hyllan	12
Etapp 3: Kyrkplanen	14
Etapp 4: Bron	14
Resultat	14
Hessensteinska huset	14
Geijerska tomten	22
Klostret	24
Kyrkogården.....	27
Tolkning	29
Hessensteinska huset	29
Geijerska tomten	31
Klostret	33
Kyrkogården.....	33
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen	36
Referenser	37
Bilagor	38
<i>Schaktbeskrivningar</i>	38

Figur 1. Karta över Stockholm med platsen för undersökningen markerad med en svart ring. Skala 1:250 000.

Sammanfattning

Arkeologgruppen AB har genomfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning vid den så kallade Järnvägshyllan, en del av fastigheten Gråmunkeholmen 3 på Riddarholmen i Stockholm. Arbetena avsåg förbättringar av vatten- och avloppsnätet samt byte av ytskikt. Uppdraget skedde i fyra etapper fördelade på ett drygt halvår. Resultatet redovisas i föreliggande rapport utifrån fyra platser inom arbetsområdet:

Bakom *Hessensteinska huset* påträffades delar av två valvslagna källargångar och en stödmur till ett av valven. Konstruktionerna har inte närmare kunnat dateras. På den öppna platsen öster om kyrkan påträffades två källare samt en vägg av tegel murat i blockförband. De två källarrummen hade använts som kolkällare. De kommer från det *Geijerska huset* med byggnadstid under 1600-talet. Huset revs inför bygget av den första järnvägen under 1870-talet. Ett mindre ingrepp gjordes även en vägg i Gamla Riksdagshuset. Där utfördes en ny dragnings av vattenledning, vilket gjorde att ett äldre ingrepp kunde repareras. Väggen är i den här delen återanvänd från *franciskanerklostrets* östra länga, med sannolik datering till 1400-talet. En större bengrop framkom nära Hessensteinska husets södra gavel. Den låg direkt ovanpå en äldre mur av huggen sten. Den tolkas som en deposition från *kyrkogården*. I rapporten diskuteras bengropens ålder med olika alternativ från mitten av 1600-talet till år 1807 när Riddarholmens kyrkogård avvecklas.

Inledning

Med anledning av planerade förbättringar av vatten- och avloppsnätet och byte av ytskikt inom fastigheten Gråmunkeholmen 3 på Riddarholmen i Stockholm har Arkeologgruppen AB genomfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning. Den aktuella delen av fastigheten är känd som Järnvägshyllan då den domineras av installationer för järnväg och tunnelbana. Uppdraget har utförts mellan oktober år 2019 och april år 2020. Uppdragsgivare var Länsstyrelsen i Stockholms län och kostnadsbärare var Statens Fastighetsverk.

6

Figur 2. Utdrag ur fastighetskartan med undersökningsområdet markerat i blått.
Skala 1:4000.

Bakgrund och kulturmiljö

Ön Ridderholmen har haft en viktig och mångskiftande roll, med betydelse både för staden och riket. Från det medeltida franciskanerklostret och 1600-talets adelspalats, via kungligt boende och rollen som trafiknav för Mälartrafiken, till dagens hemvist för jurister och turister. För mer specifik historik hänvisas till exempel till Bengtsson (2002), Bergman & Söderlund (2013), Ekman (2017, 2018a, 2020). Här nedan ges endast en kortfattad bakgrund för de berörda ytorna, med nuvarande och tidigare bebyggelse.

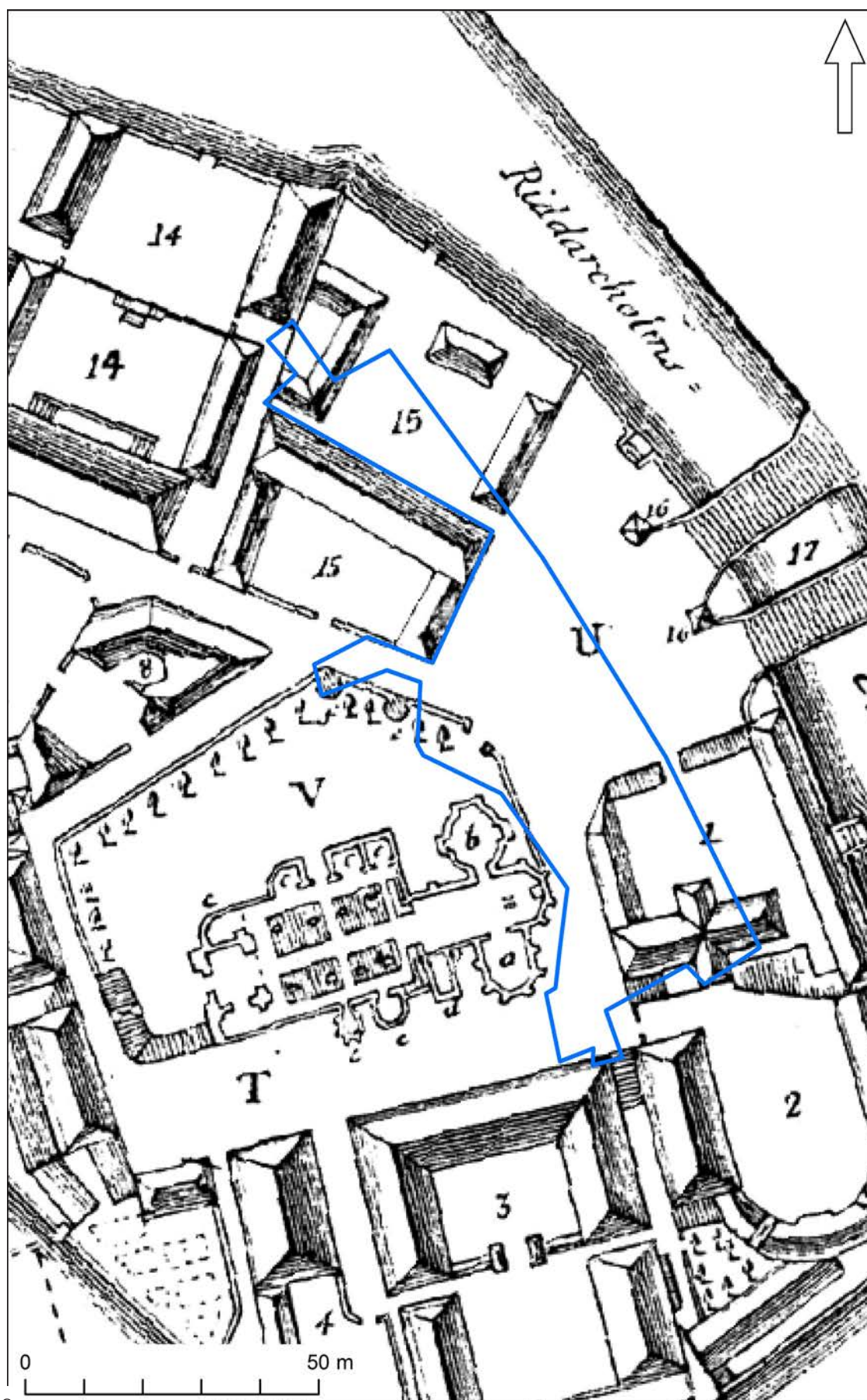
Hessensteinska huset

Huset omedelbart nordväst (se figur 4) om bron hade sannolikt föregångare redan under medeltid. Franciskanerna ägde större delen av ön, men det finns flera belägg för profan bebyggelse som uppenbarligen stått på privat mark (Sundberg & Reuterskiöld 1940:19–20). Äldre avbildningar visar också enklare byggnader ungefär på den aktuella platsen.

Vid början av 1600-talet fanns ett envånings stenhus med källare på tomten. Där bodde fogden Peder Larsson som efter en långvarig rättslig strid med greve Bengt Oxenstierna tvingades flytta år 1625. Oxenstierna lät bygga ett ståligt barockpalats som inkluderade delar av fogdens hus. Släkten Oxenstierna ägde fastigheten i cirka 100 år. Efter ett kort mellanspel togs den över av Fredrik I som skänkte den till sin älskarinna Hedvig Taube. Oxenstiernas palats genomgick därefter en omfattande ombyggnad, enligt 1700-talets stilideal. Bland annat tillkom då flyglarna mot torget. Exteriört fick fastigheten i stort sett det utseende den har idag. Den har därefter kallats Hessensteinska huset efter två av Fredriks och Hedvigs söner.

Figur 3. Hessensteinska huset från skyliften. Foto från sydväst av Gustaf Palmhierta.

8

Figur 4. Utsnitt ur Jonas Brolins stadskarta från år 1771. Undersökningsområdet är markerat med blått. Nr 1 är Geijerska huset, nr 3 är Gamla Riksdagshuset och nr 15 är Hessensteinska huset.

Den Hessensteinska epoken följdes år 1831 av Riksgäldskontoret, ett tidens tecken då många myndigheter och institutioner flyttade in på Riddarholmen under 1800-talet. Hela fastigheten kontoriserades. Nästa stora förändring kom med järnvägen under 1870-talet. Sammanbindningsbanan som förband Stockholm Södra med Stockholm Norra krävde utrymme och Hessensteinska huset förlorade mer än hälften av sin bakgård (historik huvudsakligen från SFV vårdprogram 2007).

Geijerska tomten

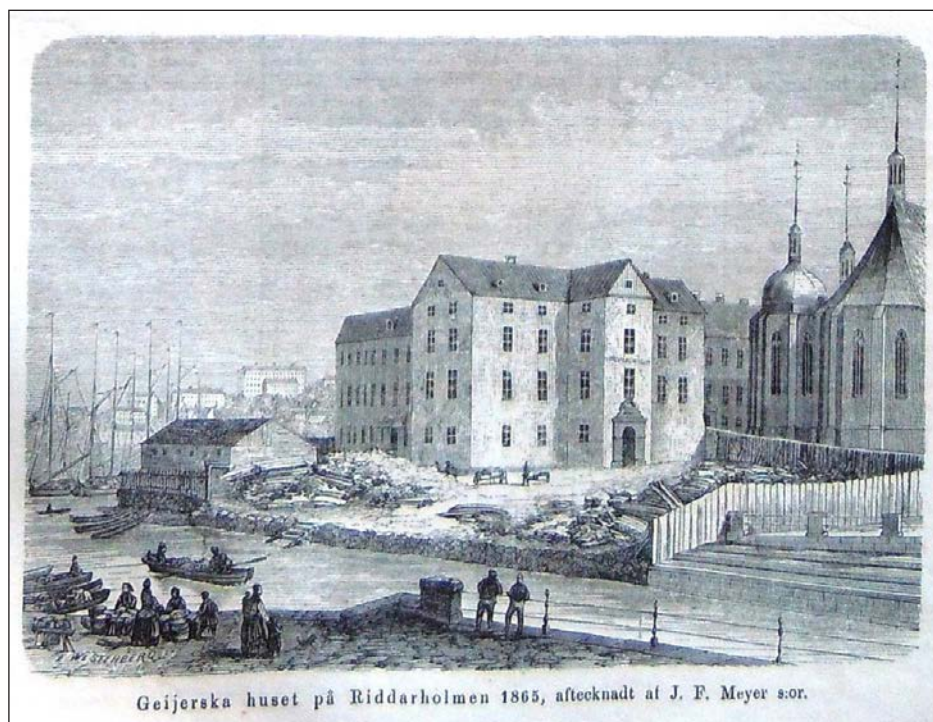
Den så kallade Geijerska tomten (se figur 4) har fått släppa till sin östra halva för järnvägens ökade behov, framförallt vid bygget av den nuvarande tunneln i början av 1950-talet. Vidden av detta ingrepp framgår tydligt av figur 5. Den övriga delen av tomten ingår numera i Kyrkplanen, den öppna platsen omedelbart väster om Riddarholmsbron. Första kända ägare till tomten efter klostret och kronan var herr Åke Axelsson (Natt och Dag) som erhöll den som donation år 1625. Inget är känt om hur bebyggelsen då såg ut. En av herr Åkes döttrar gifte sig med amiral Claes Bielkenstierna. Under Bielkenstiernas tid omtalas ett större stenhus på tomten. Bielkenstiernas ättlingar ägde fastigheten till år 1709, då den såldes till general Carl Gustaf Creutz. När Creutz och hans arvingar ägde egendomen beboddes den huvudsakligen av hyresgäster som tjänstgjorde vid hovet. Där fanns även några hantverkare vilket tyder på att flera byggnader fanns på tomten. Av allt att döma var dock Bielkenstiernas stenhus fortfarande tomtens centrala byggnad.

Figur 5. Tunnelgrävning pågår år 1951.
Stadsmuseets arkiv: SSMSVD039203S.

Creutz arvingar sålde år 1756 egendomen, känd som Riddarholmen 1 i fastighetsregistret. Ägarna fick en mer borgerlig prägel och Riddarholmen 1 hade fortsatt många hyresgäster och även flera verkstäder. Lagman Salomon Eberhard Geijer ärvde fastigheten genom hustrun omkring år 1800, därav namnet Geijerska tomten. Stockholms stad köpte fastigheten år 1859 med avsikt att riva den vid det laget relativt ankomna fastigheten. Många ansåg att den skymde och förfulade vyn från staden mot Riddarholmskyrkan.

Flera av de mindre byggnaderna hade rivits tidigare under 1800-talet. I stället för förfallna hus ville man anlägga en strandpromenad längs kanalen. Här kom dock den snabbt expanderande järnvägen att lägga beslag på marken. Huvudbyggnaden på den Geijerska tomten revs år 1865. Mark som inte behövdes för järnvägens behov lades ut till den öppna plats som fortfarande finns där (historik från Wrangel 1897, Sundberg & Reuterskiöld 1940.)

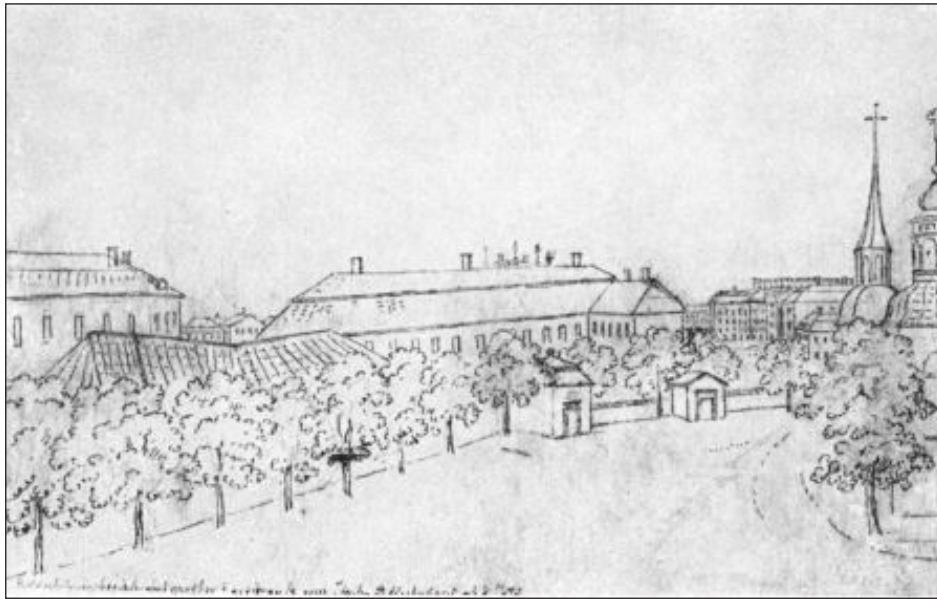
Figur 6. Geijerska huset av J. F. Meyer sr, ur "Illustrerad Tidning" nr 45, år 1865.

Gamla Riksdagshuset

Byggnaden berördes endast perifert på norra sidan genom en ny anslutning till de rör som förband byggnaden med befintlig vattenledning. Detta hade skett genom ett hål i väggen, som här delvis utgörs av murar från klostertiden. Källarna i huset är inom den här delen från klostrets östra länga, sannolikt med datering till 1400-talet (Bengtsson 2002:82ff).

Kyrkogården/Birger Jarls Torg

Kyrkogården avvecklades år 1806 och därefter lades den öppna plats ut som nu kallas Birger Jarls Torg. Kyrkogården hade varit i drift åtminstone sedan 1500-talet. Om den användes för begravningar redan under klostertiden är oklart. Klostren brukade i allmänhet begrava i korsgången och på klostergården. Så har även skett här (Wändesjö 2012), men begravningar kan även ha gjorts norr om kyrkan. Efter en rätning och viss korrigering av kyrkogårdens gränser fick den efter år 1655 i huvudsak den utsträckning som gällde fram till avvecklingen år 1806.

Figur 7. Vy över kyrkogården från kyrkans nordvästra hörn. Okänd konstnär, cirka år 1800. Från Olsson 1928:28, fig. 15.

Syfte och målgrupper

Syftet med undersökningen var att med ett vetenskapligt arbetssätt dokumentera de delar av fornlämningen som berördes av arbetsföretaget. En stor del av arbetsområdet utgjordes av tidigare exploaterad mark och uppdraget berörde endast de delar av området som hade bevarade kulturlager och/eller konstruktioner. Att ta reda på vilka delar det rörde sig om ingick i uppdraget. Målgrupp för rapporten är främst Länsstyrelsen och Statens Fastighetsverk.

Metod och genomförande

Ett uppdrag av den här typen måste genomföras i nära samarbete med entreprenör och andra inblandade i markarbetena. Såväl metod som genomförande syftar till att använda tiden så effektivt som möjligt. I det här fallet bestämdes tidpunkter för fältarbete med relativt kort varsel, vilket i allmänhet fungerade bra. Schaktningsövervakning gjordes i de delar där det var oklart i vilken omfattning tidigare markarbeten utförts. Till en del användes äldre fotografier och planer för att bedöma var mer omfattande arbeten skett.

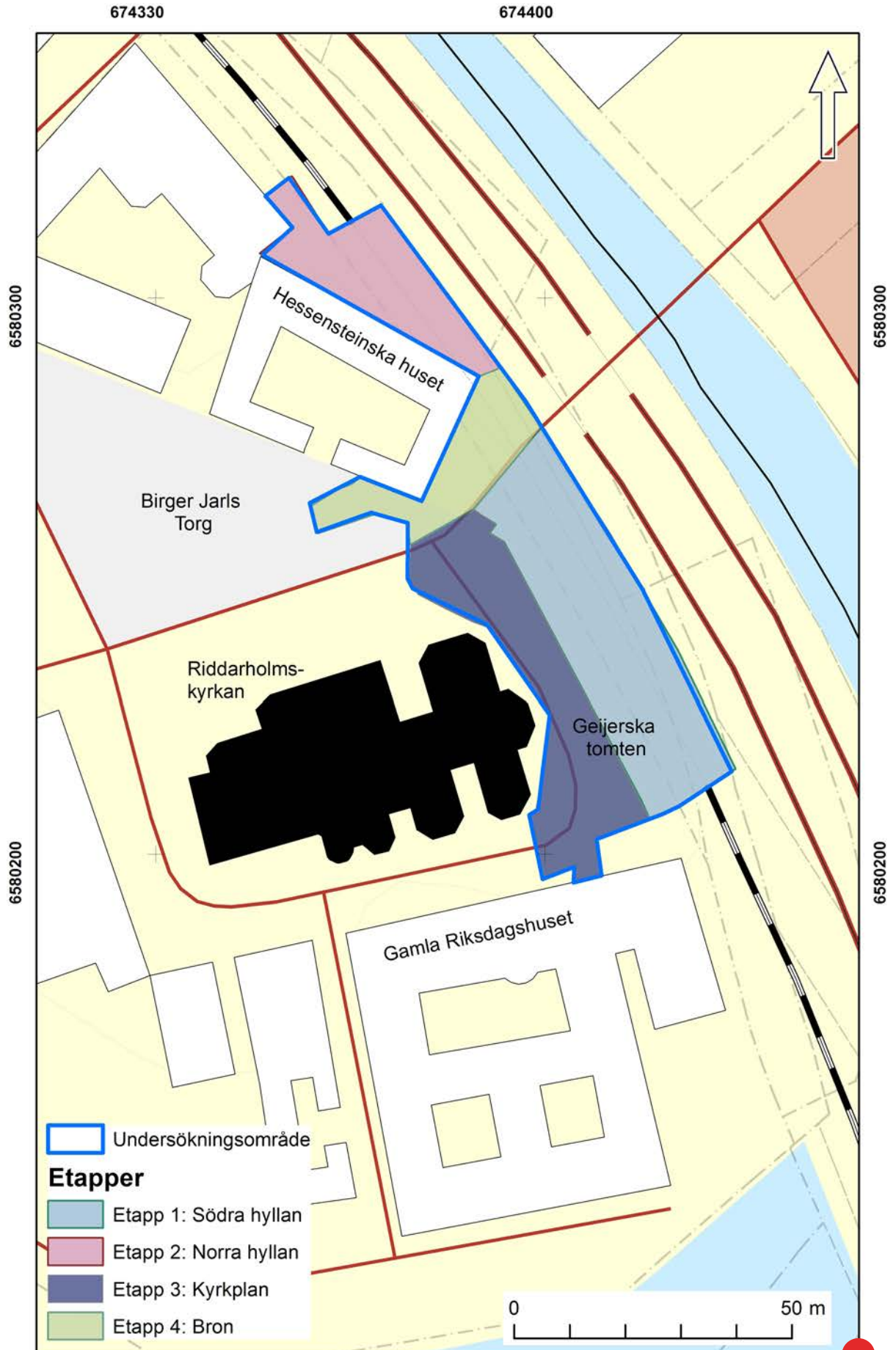
Inmätning av schakt och konstruktioner gjordes med hjälp av entreprenörens mätansvariga. Mätningarna levererades som dwg-filer som sedan konverterats till shape och SWREF99TM. Enstaka inmätningar gjordes manuellt och har sedan digitaliserats. Kontinuerligt under projektet skedde dokumentation med foto och i text. Sektionsritningar upprättades i relevanta fall. Fynd var avsedda att enbart samlas in från inte störda lager. Några sådana lager påträffades inte. Fynd samlades under projektets gång i referenssyfte från några raseringslager. De har emellertid inte sparats. Redovisning av genomförandet sker nedan uppdelat på de fyra etapper som användes inom byggprojektet

Etapp 1: Södra hyllan

Huvuddelen av området utgjordes av den befintliga tågtunneln. Tunneln frilades nyligen i sin helhet som en del av Trafikverkets projekt Getingmidjan. Den renoverades och täcktes därefter över igen. Som en del i projekt Järnvägshyllan skulle ett nytt ytskikt anläggas. Längs tunnelns västra sida skulle ett knappt tio meter brett parti schaktas, främst för att frilägga den äldre vattenledningen. Då framkom lämningar av äldre källare som motiverade övervakning inom denna del.

Etapp 2: Norra hyllan

Etappen bestod av ett mindre område vid Arkivtrappan, i hörnet mellan Gamla Riksarkivet och Hessensteinska huset. Förutom en ny vattenledning skulle också dräneringen förbättras för Hessensteinska huset. Även här påträffades lämningar, i detta fall valvslagna källargångar samt en mur av natursten. Arbetet avbröts kortvarigt medan en lösning diskuterades hur lämningarna skulle hanteras. Lösningen blev en fullgod dokumentation av källare och mur i befintligt skick. De täcktes sedan med geotextil och stenmjöl och ingöts i en skyddande betongkappa.

Figur 8. Utsträckning för de fyra etapperna i genomförandefasen. Skala 1:1000.

Etapp 3: Kyrkplanen

Etappen var en fortsättning mot väster på etapp 1 och omfattade den öppna ytan öster om Riddarholmskyrkans kor. Den sträckte sig i söder fram till Gamla Riksdagshusets vägg och i norr fram till etapp 4, Bron. Schaktningen gällde huvudsakligen att ersätta den äldre vattenledningen, men även andra installationer såsom elledningar. Vid schaktningen påträffades en fortsättning på de lämningar som var kända från etapp 1.

Etapp 4: Bron

Etapp 4 utgjordes främst av området kring broförbindelsen med Gamla Stan, i praktiken det västra brofästet samt den öppna ytan intill Hessensteinska husets östra gavel. Här påträffades en större bengrop med ben från den igenlagda kyrkogården. Gropen återfanns omedelbart över en gråstensmur. På grund av en akut vattenläcka blev dokumentationen bristfällig för grop och mur. Båda kvarligger dock då schaktet återfylldes.

Resultat

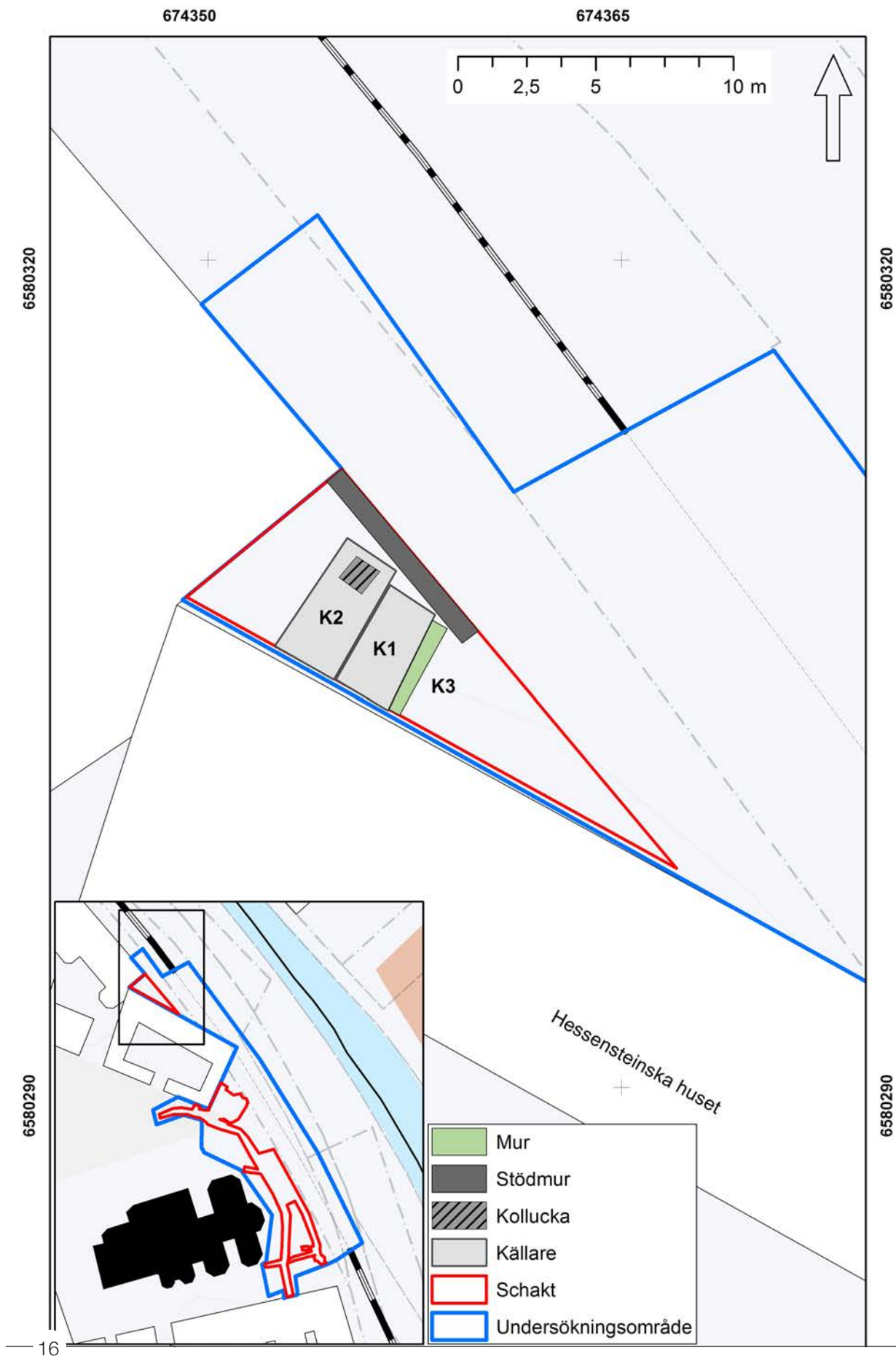
Hessensteinska huset

Två valvslagna källargångar påträffades i anslutning till Hessensteinska husets norra sida. Båda hade allvarligt skadats av tidigare markarbeten, främst när järnvägstunneln byggdes i början av 1950-talet. Då tillkom den så kallade Arkivtrappan som möjliggör passage från Riddarholmsbron längs kanalen till Gamla Riksarkivet och Norstedtshuset. Trappans stödmur av betong hade klivit källargångarna av vilka återstod cirka 3,5 respektive 3 meter (se figur 9). Gångarnas krön återfanns omedelbart under husets grund. Nedan följer korta beskrivningar av källargångarna, kallade K1 och K2. Dessutom beskrivs en mur som påträffades söder om K1. Muren benämns K3.

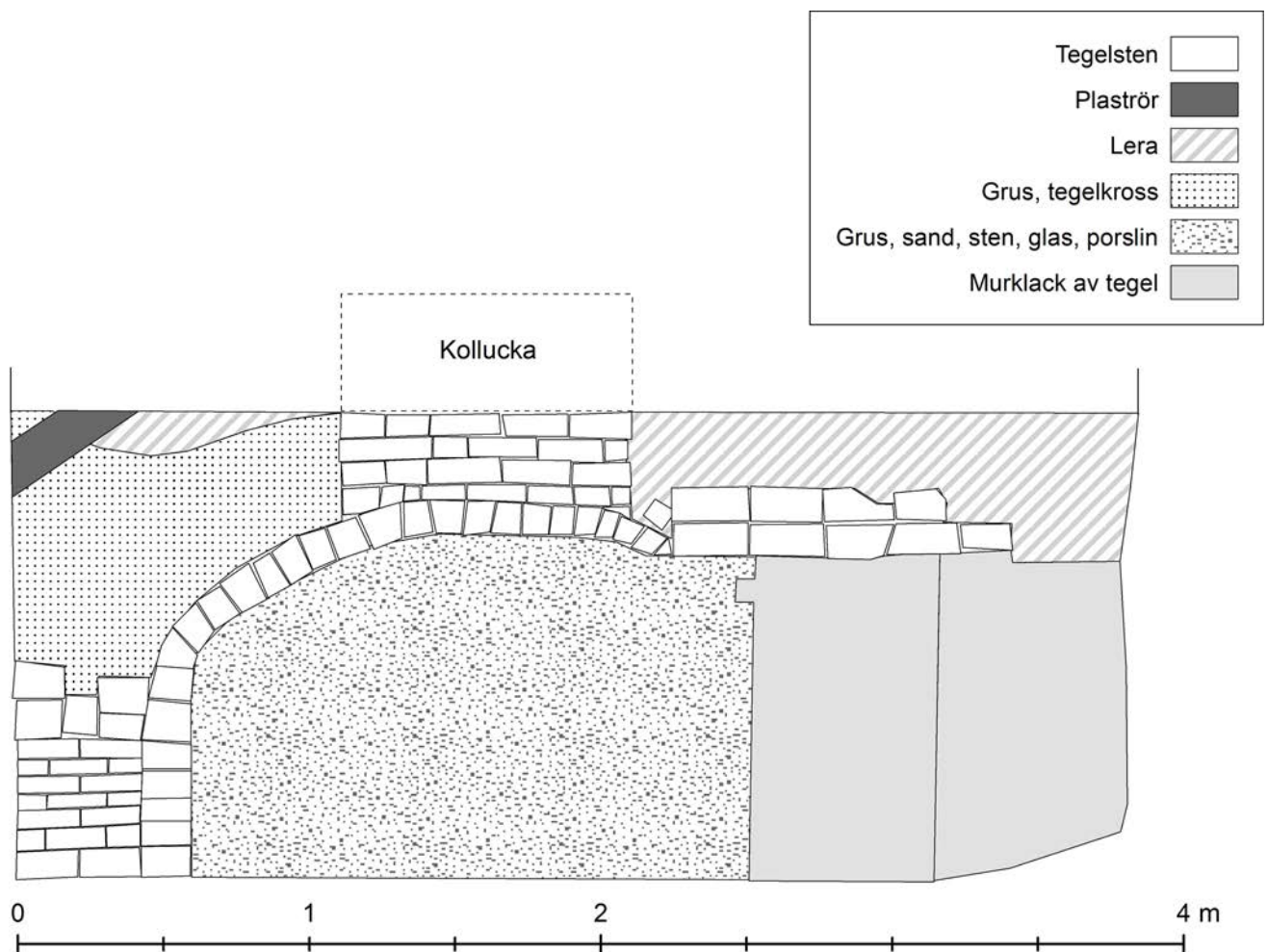

*Figur 9. Stödmur av betong under rivning, Centralt syns källargången K1.
Foto från söder.*

Figur 10. Plan med konstruktioner bakom Hessensteinska huset. Skala 1:200.

K1: Valvslagen murad källargång, cirka 2 meter bred, bedömt djup cirka 1,8 meter. Kapad av betongfundament cirka 3,5 meter från husets vägg. Den södra avslutningen något störd av en dagvattenbrunn som avlägsnades som en del av det aktuella projektet. I norr, vid gränsen mot K2, fanns ett rör för spillvatten, som dock inte skadat valven i nämnvärd grad. Valvet fortsatte in under husets grund. Cirka 1,5 meter från brottet hade gången murats igen med tegel. Den var igenfylld med grus, sand och betongfragment. Sista 0,5 meter mot botten handgrävdes. I bottennivån fanns ett upp till 0,08 meter tjockt lager av stenkol/koks. Längs gångens väggar fanns även färgning från kol upp till cirka 0,8 meter. I fyllningen påträffades en del fynd, till exempel porslin och kakel, dock inget äldre än första halvan av 1800-talet. I botten fanns inga spår av golvtäckning och gången har antagligen haft jordgolv.

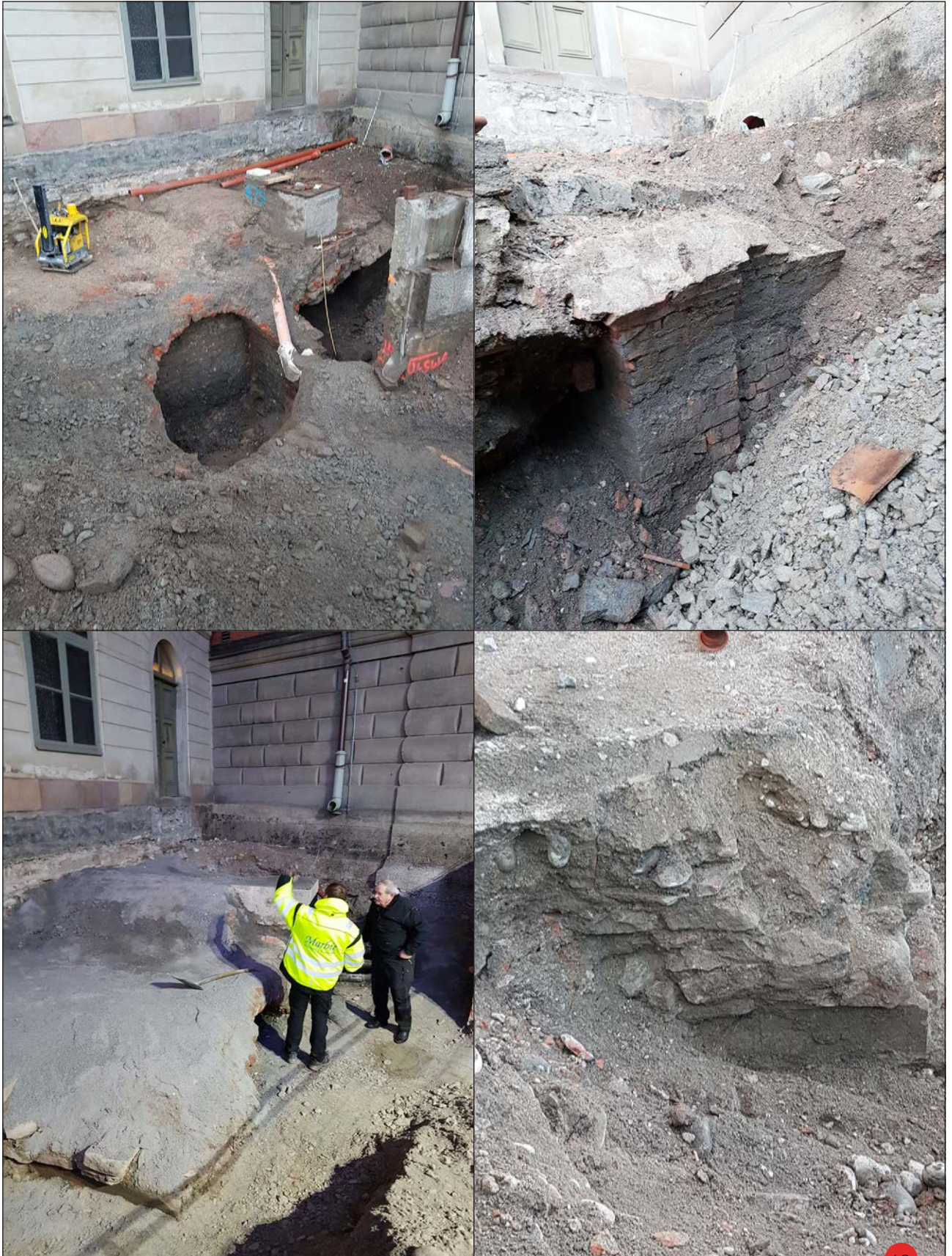

Figur 11. Sektion från norr genom K2. Skala 1:25.

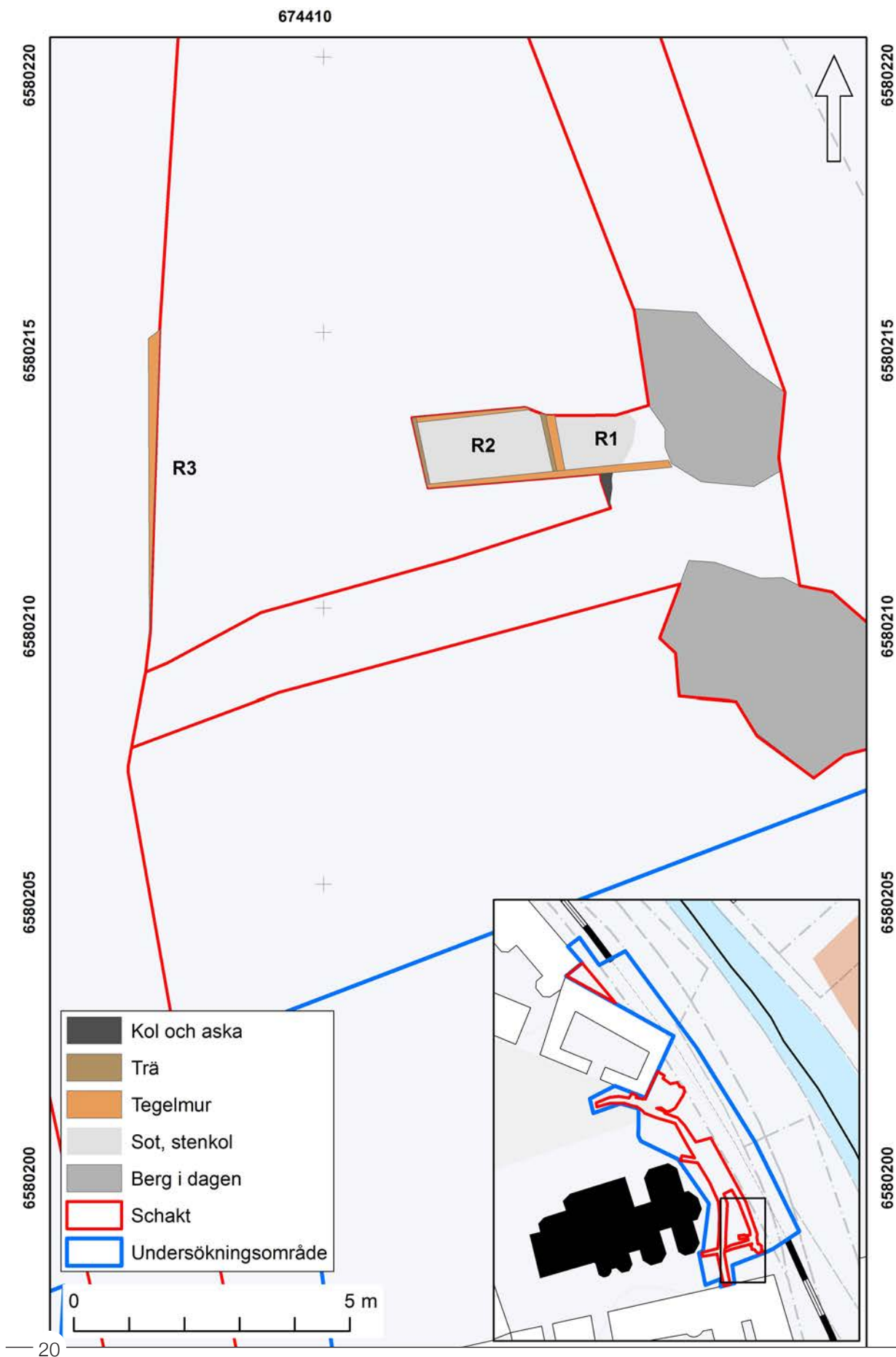
K2: Valvslagen murad källargång, cirka 1,9 meter bred, grävd till ett djup av cirka 1,2 meter. I likhet med K1 kapad av betongstödmur. I avslutningen mot norr fanns två murklackar av tegel som gradvis kragade ut i sina övre delar. Murklackarna var vardera cirka 0,6 meter breda. De var sannolikt rester av ytterligare en gång, alternativt ett mindre källarrum. Riktningen var närmast vinkelrät mot K1 och K2. Genom taket på K2 fanns en kollucka, cirka 1x1 meter stor. Närmast öppningen i taket fanns ett murat fundament av fyra skift tegel. Ovanpå detta fanns en gjuten "låda" av betong med lock av plåt. Omkring kolluckan hade lagts ett upp till 0,20 meter tjockt skikt av lera. Därunder samt i själva källargången bestod fyllningen av grus, sand, tegel- och betongfragment. Fynd av samma typ som i K1 påträffades i fyllningen. Gångens innerväggar var markant kolfärgade.

K3: Murrest, återstående del cirka 2 meter. Anlagd vinkelrätt mot husets vägg. Dess översta del återfanns endast cirka 0,1 meter under markytan. Muren var kallmurad och relativt slarvigt sammansatt. Den innehöll såväl huggna stenar som naturstenar samt enstaka tegelstenar. En huggen sten nära botten var cirka 1,2 meter lång och 0,3 meter bred. Muren kunde följas till cirka 1,3 meters djup.

Samtliga lämningar kvarligger (se vidare under Metod och genomförande).

Figur 12. Medsols: a) K1 och K2 framrensade, b) murlackarna vid K2, c) K3, muren längs väggen till K1 och d) övertäckning pågår

Figur 13. Plan över lämningar på Geijerska tomten. Skala 1:100.

Figur 14. Medsols: a) Källarvägg direkt på berg. Foto från öster, b) R1 och R2 framschaktade. Foto från väster, c) rummen tömda på kollager. Foto från öster och d) detalj av sydvästra hörnet R1.

Geijerska tomten

Här var äldre lämningar till stor del förstörda av tidigare markarbeten. Ett undantag utgjordes av resterna efter en källare i tegel som påträffades under etapp 1. Den var orienterad i närmast öst-västlig riktning. Den södra väggen återfanns knappt 15 meter norr om Hebbeska huset och cirka 20 meter öster om kyrkans gustavianska kor. Två rum kunde urskiljas, nedan kallade R1 och R2. En separat vägg påträffades under en senare etapp. Den beskrivs nedan som R3.

R1: Rummet var cirka 2×3,3 meter stort. Den västra kortväggen hade upp till 15 bevarade skift tegel murade i blockförband. Tegelstenarna var 29,5×14×8 centimeter stora. I väggens övre del fanns en "nisch" upp till 0,4 meter djup och 0,6–0,8 meter bred. Den var sönderfallen längs kanterna. Ursprungligt utseende och funktion är inte klarlagd. Kvarvarande bruk ovanpå det översatta skiftet tyder på att väggen varit högre. Den södra långväggen hade upp till 12 bevarade skift. Den norra väggen var endast synlig intill hörnet mot väster, då resterande del låg utanför schaktet. Den östra väggen som utgjort mellanvägg hade enbart 4 bevarade skift. Mellanväggen bestod av en övre rad tegel parallellt lagda med långsidan mot varandra, vilket gav en bredd på 0,3 meter. Övriga tre skift var lagda i blockförband. Omedelbart innanför syntes resterna av en träregel, lagd intill mellanväggen. En liknande regel återfanns i marknivå längs den västra väggen.

Hela golvnivån i R1 täcktes av ett upp till 0,3–0,5 meter tjockt lager stenkol och sot. I botten fanns en del förmultnat trä, möjligen rester av ett trögolv. Grunden var i princip lagd direkt på fast berg, med smärre utfyllnad av grus och lera.

R2: Rummet var till synes en fortsättning på R1, men den östra delen saknades, så konstruktionen kan inte fastställas (se figur 13, 14). Bredden synes dock vara densamma. Även detta rum hade ett lager av stenkol och sot i golvnivå. Lagret var cirka 0,2 meter tjockt närmast mellanväggen, därefter allt tunnare mot öster. Det var i viss mån uppblandat med sand, något som inte märktes i R1. Fortsättningen mot öster hade kapats av ett äldre ledningsschakt.

R3: En ytterligare tegelvägg påträffades under etapp 3. Den framträdde vid rensning av det äldre schaktet. Av väggen syntes cirka 5,6 meter. Den var orienterad närmast rakt i nord-sydlig riktning. I norr var den avgrävd, i söder fortsatte den in i schaktväggen. Nära den norra avslutningen syntes en igen-satt öppning i form av ett valv, bestående av 14 tegelstenar ställda på sina långsidor. Murningstekniken är så vitt den kan bedömas blockförband, det vill säga densamma som i R1 och R2. Det har dock skett flera reparationer, vilket gör helhetsbilden något svårbedömd.

Figur 15. R3. Foto från väster.

Figur 16. Närbild på valvbåge i R3. Foto från väster.

Klostret

Den äldre anslutningen löpte genom ett cirka 0,3–0,5 meter stort hål i den norra väggen. Den nya anslutningen kunde i stället ledas in genom ett hål under grunden som utgjordes av en cirka 0,8 meter tjock gråstenssockel (figur 17).

Stenmaterialet var i allmänhet hugget, frånsett en synlig natursten i understa skiktet. Ovanpå sockeln var cirka 0,5 meter av tegelväggen synlig, innan den nutida fasadbeklädnaden vidtog. Storleken på tegelstenarna var 0,28 meter i längd och 0,10 meter höga medan bredden kunde bedömas till 0,12 meter. Stenarna var lagda i munkförband, med reservation för att en mycket liten del av väggen var synlig.

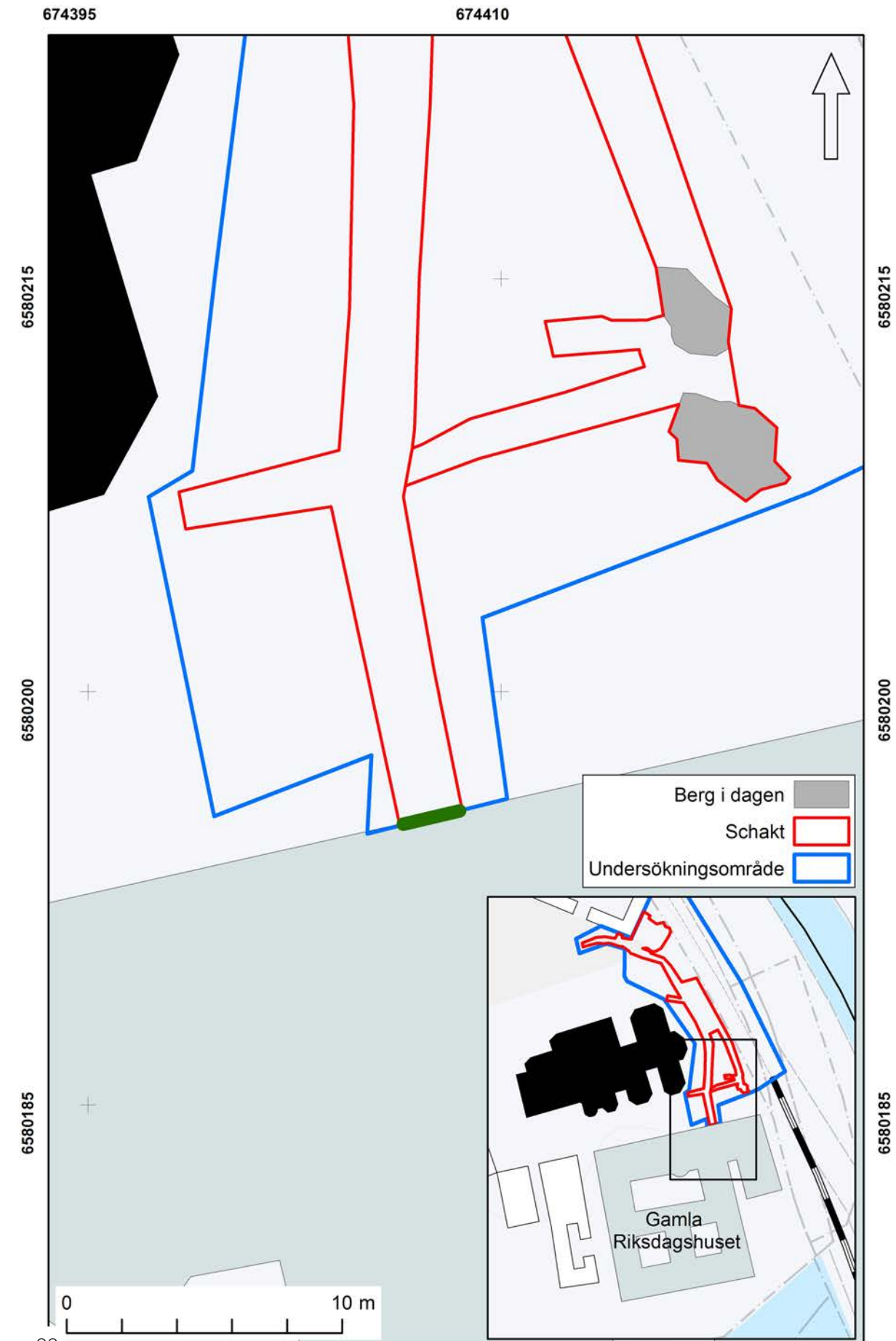
När den nya anslutningen gjorts sattes det gamla hålet i väggen igen (se figur 18).

Figur 17. Det gamla hålet upprepansat. Foto från norr: Gustaf Palmhierta.

Figur 18. Reversibel reparation. Foto från norr: Gustaf Palmhierta.

Figur 19. Plan som visar anslutningens (grönt streck) ingång i Gamla Riksdagshuset. Skala 1:200.

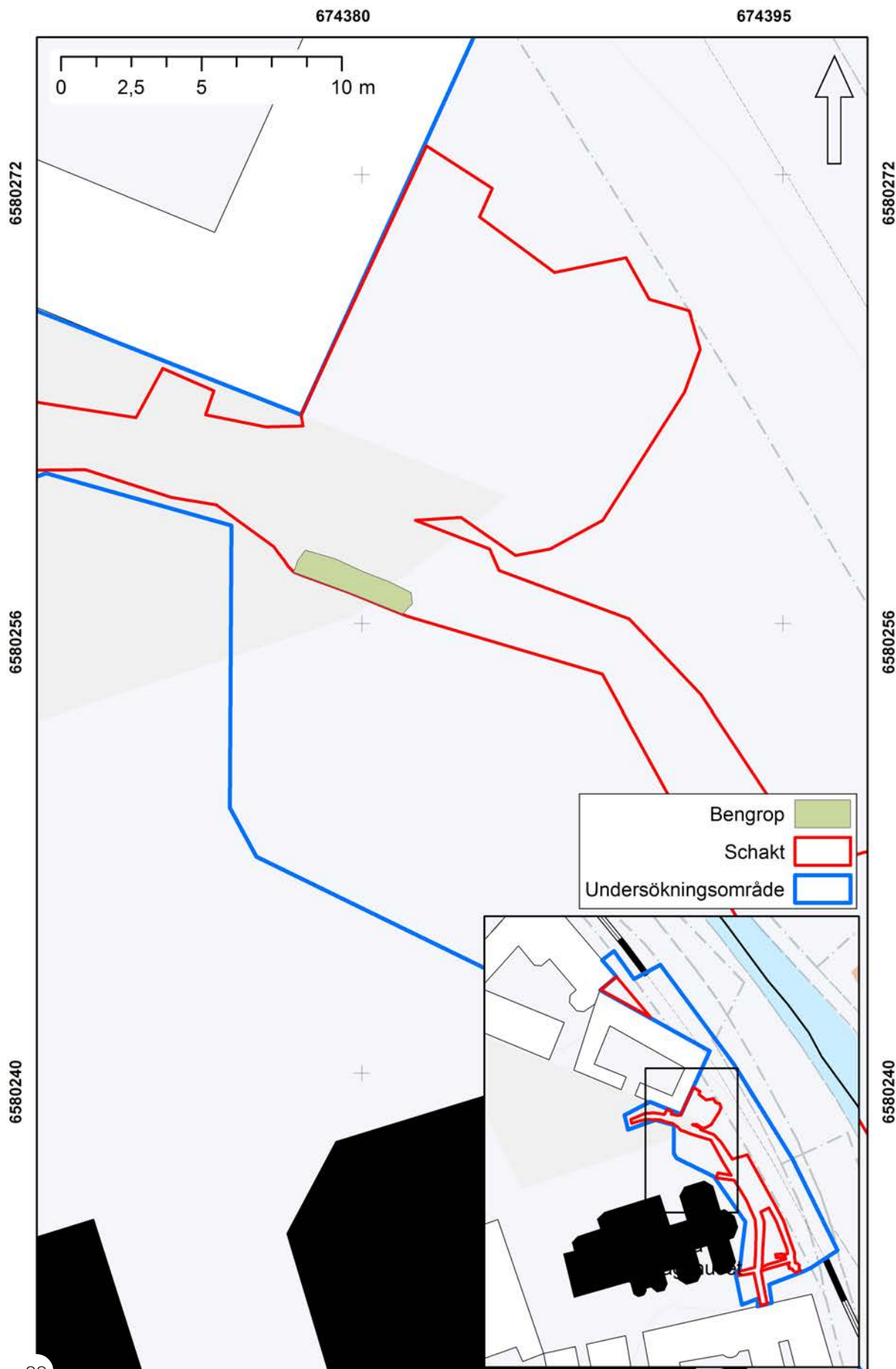
Kyrkogården

Cirka 6 meter snett ut från det sydöstra hörnet på Hessensteinska huset påträffades en större avlång grop fylld av människoben. Gropen var minst 4 meter lång och upp till 0,8 meter djup. Bredden var okänd, då gropen fortsatte in i den södra schaktkanten. Benen var framförallt kranier, lårben och överarmsben.

Lagret av ben vilade delvis direkt på resterna av en mur. Stenarna i muren var huggna, alla 0,4–0,5 meter stora. Mellan stenarna fanns rester av kalkbruk. Murresten var cirka 4 meter i längdriktningen varefter den bröts av äldre kabeldragningar och installationer.

Figur 20. Bengrop, mur och massor av rör och kablar. Foto från söder.

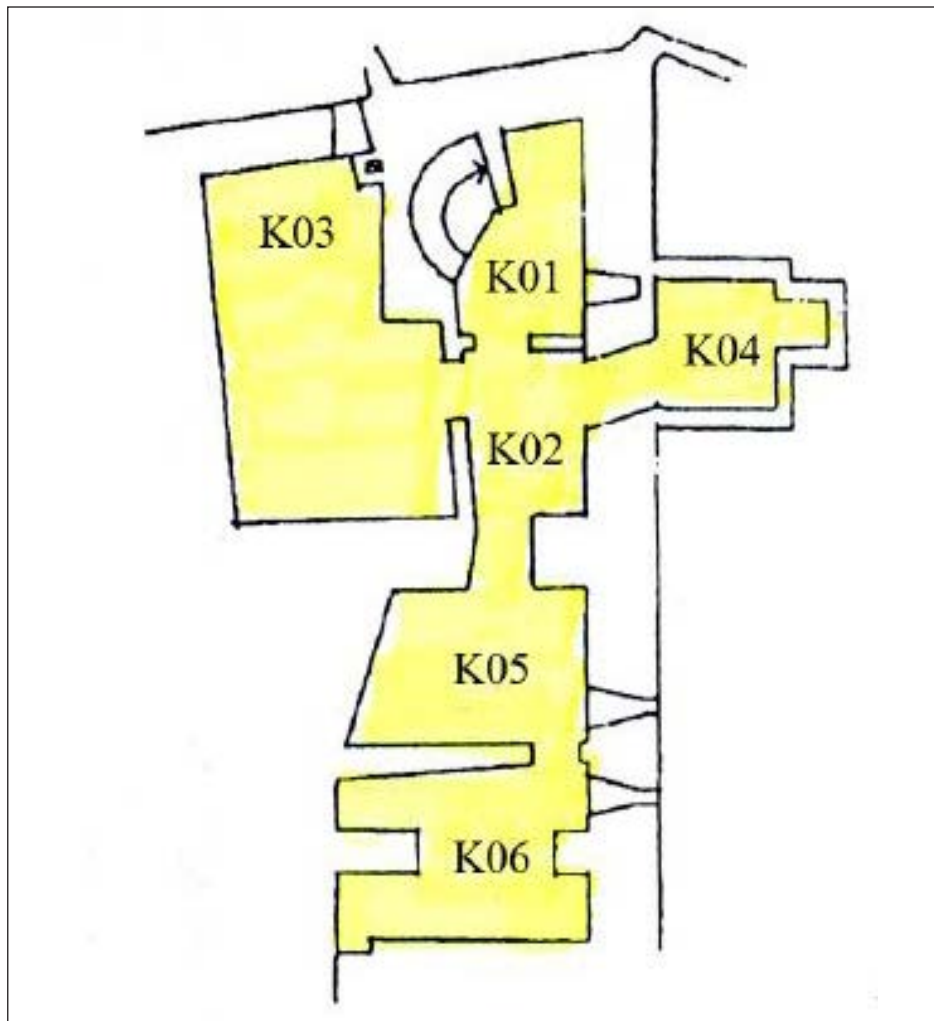
Figur 21. Plan som visar bengropens läge. Skala 1:200

Tolkning

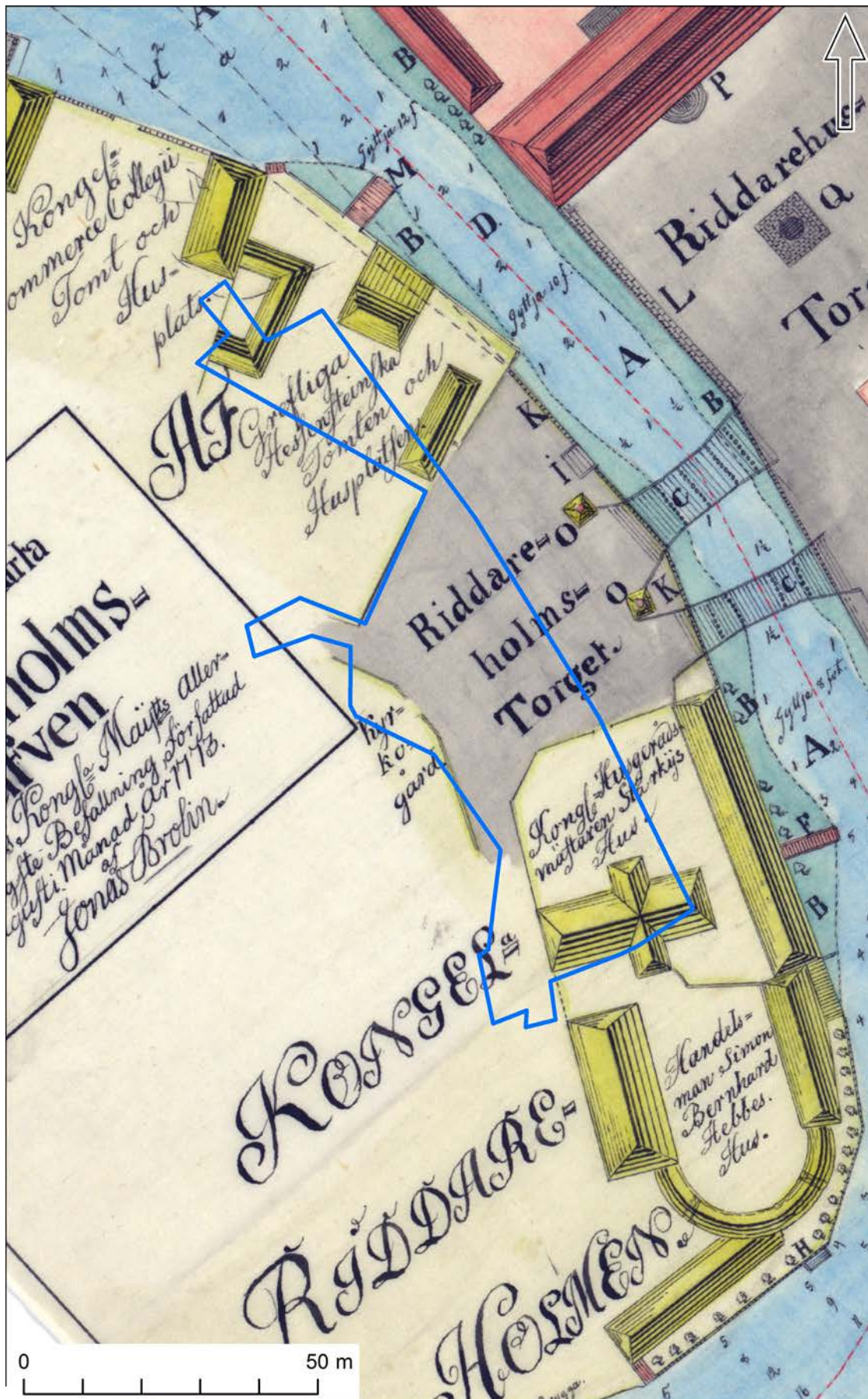
Hessensteinska huset

Systemet av källare vid husets nordvästra hörn finns väl dokumenterat i Statens Fastighetsverks vårdprogram (2007). I korthet kan sägas att programmet klarlägger att denna del av fastigheten har inslag från fogden Peder Larssons hus från tidigt 1600-tal. Till dessa inslag hör källare 05–06 (figur 22).

Källare 01–03 tolkas som att de ursprungligen utgjort en källare, med byggnadsdetaljer som kan härledas till 1640-talet, följaktligen till Oxenstiernas palats (SFV vårdprogram 2007:69). Återstår då källare 04 som får en avvikande datering, "troligen" slutet av 1820-talet (SFV vårdprogram 2007:71). Detta blir naturligtvis extra intressant eftersom källare 04 är identisk med K2 från vår undersökning.

Figur 22. Plan över källare under Hessensteinska huset.
Ur SFV vårdprogram, s 71.

Figur 23. Utsnitt ur en karta av Jonas Brolin från år 1773 som visar de ekonomibyggnader som då fanns bakom Hessensteinska huset. Skala 1:1000 (HK 00049, Samlingen handritade kartor, Stockholms Stadsarkiv).

Enligt vårdprogrammet användes gången tidigare som ingång innan en ombyggnad på 1820-talet. Därefter blev gången förbindelselänk till en ekonomibyggnad som då uppfördes på gården norr om huvudbyggnaden. Ekonomibyggnaden revs senast vid början av 1850-talet, men källarens kammare och gång sparades som förråd. Cirka hundra år senare murades passagen igen och trumman för kolintag togs upp i taket. Kolalternativet var nödvändigt av beredskapsskäl då den ordinarie energikällan var olja.

I vårdprogrammet saknas helt källargång K1 från vår undersökning. Då den till synes var av samma konstruktion som K2 (källare 04) ställer upptäckten av denna gång vissa frågor till tolkningen av källare 04. Såväl tolkningen som ingång till de andra källarrummen och användningen som förbindelselänk till ekonomibyggnaden kan ifrågasättas. Man bör i vilket fall som helst då även förklara varför det fanns två parallella gånger. Det ger även följdverkningar för dateringen som främst bygger på ovanstående tolkningar. Möjligen ger muren K3 antydningar om en äldre datering om den tolkas som en stödmur. Den tycktes till sin sammansättning vara av äldre datum än 1820-talet. Dock bör tilläggas att inget daterande material påträffades under säkra omständigheter.

Nämnas i sammanhanget bör även en dokumentation som gjordes vid bygget av tågtunneln år 1951. Då noterades rester av ett valv, 5–10 meter nordöst om Hessensteinska huset (Stadsarkeologiskt Register 198). Vid den östra delen av valvet fanns även en murrest. Likheten är slående med K2 och K3, men den knappa dokumentationen från år 1951 ger inga möjligheter till närmare jämförelser. Markeringen i registret visar dessutom både en märklig position och riktning för lämningarna. Sannolikt rör det sig dock om samma lämningar som har blivit felplacerade någon gång på vägen från år 1951.

Geijerska tomten

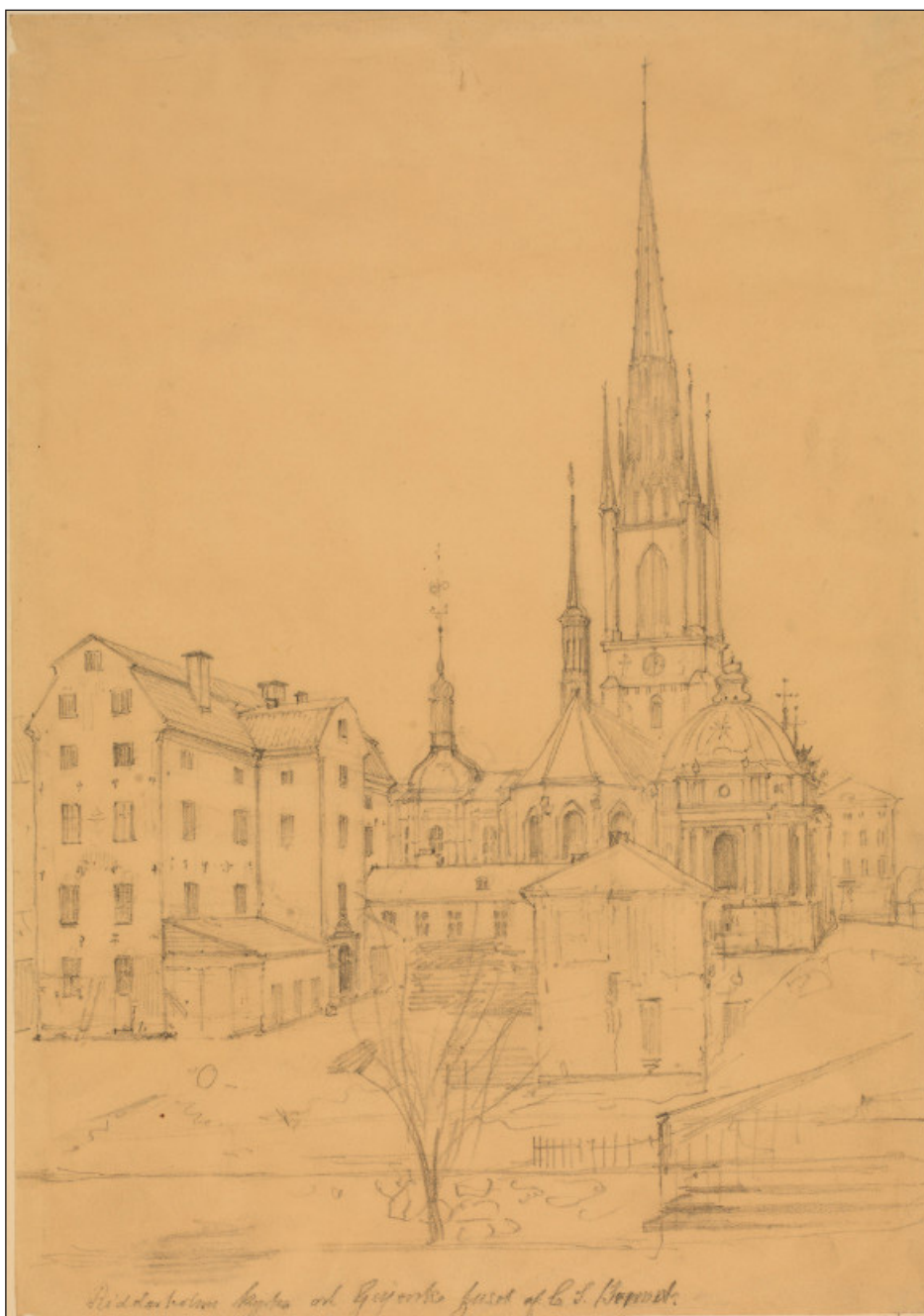
Källarna på den Geijerska tomten kan med stor säkerhet bestämmas till den gamla huvudbyggnaden som revs år 1865. Kärnan i den bestod av allt att döma av Bielkenstiernska stenhuset från senare halvan av 1600-talet. Huset återfinns på flera äldre kartor med samma utsträckning och i samma läge. Det finns avbildat på flera vyer där Riddarholmskyrkan ofta är huvudmotivet. Huset förekommer även på några tidiga fotografier. Dess storlek kan beräknas till cirka 30×15 meter, med ett starkt markerat centralt parti. På Bennets teckning från 1840-talet (figur 24) har det fyra våningar och en vindsvåning.

Källarna återfinns under husets västra halva. Då de hade murats med blockförband förstärks indikationen att de hör till det Bielkenstiernska stenhuset, då metoden tillsammans med kryssförband dominerade under 1600-talet. Oavsett äldre användning var det uppenbart att de använts som kolkällare under husets sista tid.

Även den separata tegelväggen bör ha hört till huvudbyggnaden. En jämförelse med äldre kartmaterial visar stor överensstämmelse mellan denna

vägg och byggnadens avslutning i väster. Den kan antas vara en del av samma källarsystem som de ovanstående. Den öppning som antyds av valvresten kan vara från en sidoingång till källaren.

Huvudbyggnaden på den Geijerska tomten berördes även av schaktningarna för tågtunneln år 1951 (Stadsarkeologiskt Register 199). Endast sektioner upprättades och deras exakta läge är svårt att fastställa. Av de kortfattade beskrivningarna att döma förekom källare även i dessa schakt. Byggnaden har där tillskrivits Åke Axelsson (Natt och Dag), men kan lika gärna vara från Bielkenstiernas tid.

Figur 24. Geijerska huset och Riddarholmskyrkan. Teckning av Carl Stefan Bennet. (F.U. Wrangel 1897, *Det forna Sverige*, pl. II).

Klostret

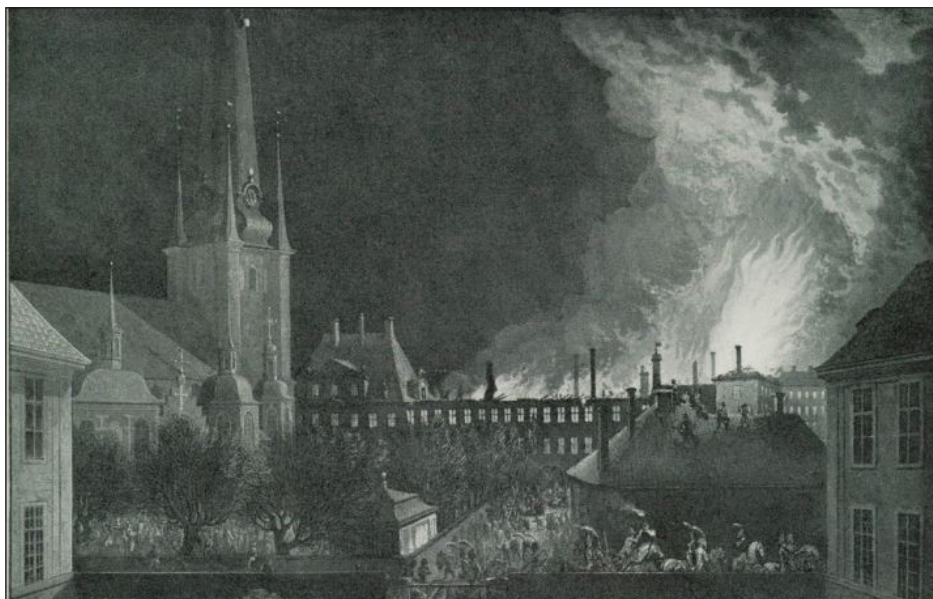
Bytet av anslutning innebar en förbättring då det tidigare hålet i väggen kunde repareras och säkerställa att inga ytterligare skador uppkom. Tegelväggen, som nu ingår i Gamla Riksdagshusets norra vägg, är sannolikt från klostrets östra länga. Den tolkningen görs med utgångspunkt från tidigare analyser av murverk och byggnadsarkeologiska undersökningar (Bengtsson 2002, Bergman & Söderlund 2013). De har kunnat visa att relativt mycket av väggen återanvänts (figur 40, Bergman & Söderlund aa:42). Det aktuella hålet var upptaget i den del av östra längan som byggdes till ”senare under medeltiden” (Bergman & Söderlund aa:40), sannolikt under 1400-talet.

Kyrkogården

Den rest av mur som redovisades ovan ger viktig information angående kyrkogårdens begränsning. Tidigare har det antagits att kyrkogården successivt har krympt. Ett flertal arkeologiska schaktövervakningar nämner murar som antas vara från kyrkogårdsmuren (till exempel Stadsarkeologiskt Register 13, 78, 79 och 240; Söderlund 1991 och Appelgren m.fl. 2017) men ingen samlad bedömning har gjorts. Det finns dock inget i det äldre kartmaterialet som tyder på flera successiva minskningar. Den största förändringen gjordes kring mitten av 1600-talet i samband med reglering av gatunätet på ön. Då fick församlingen riva och flytta den äldre muren. En uppgift från år 1663 återger en reglering av den norra gränsen. Muren flyttades in cirka 0,9 meter och cirka 125 kvadratmeter (353 $\frac{3}{4}$ kvadratalnar) av kyrkogården blev gatumark (Olsson 1928:22).

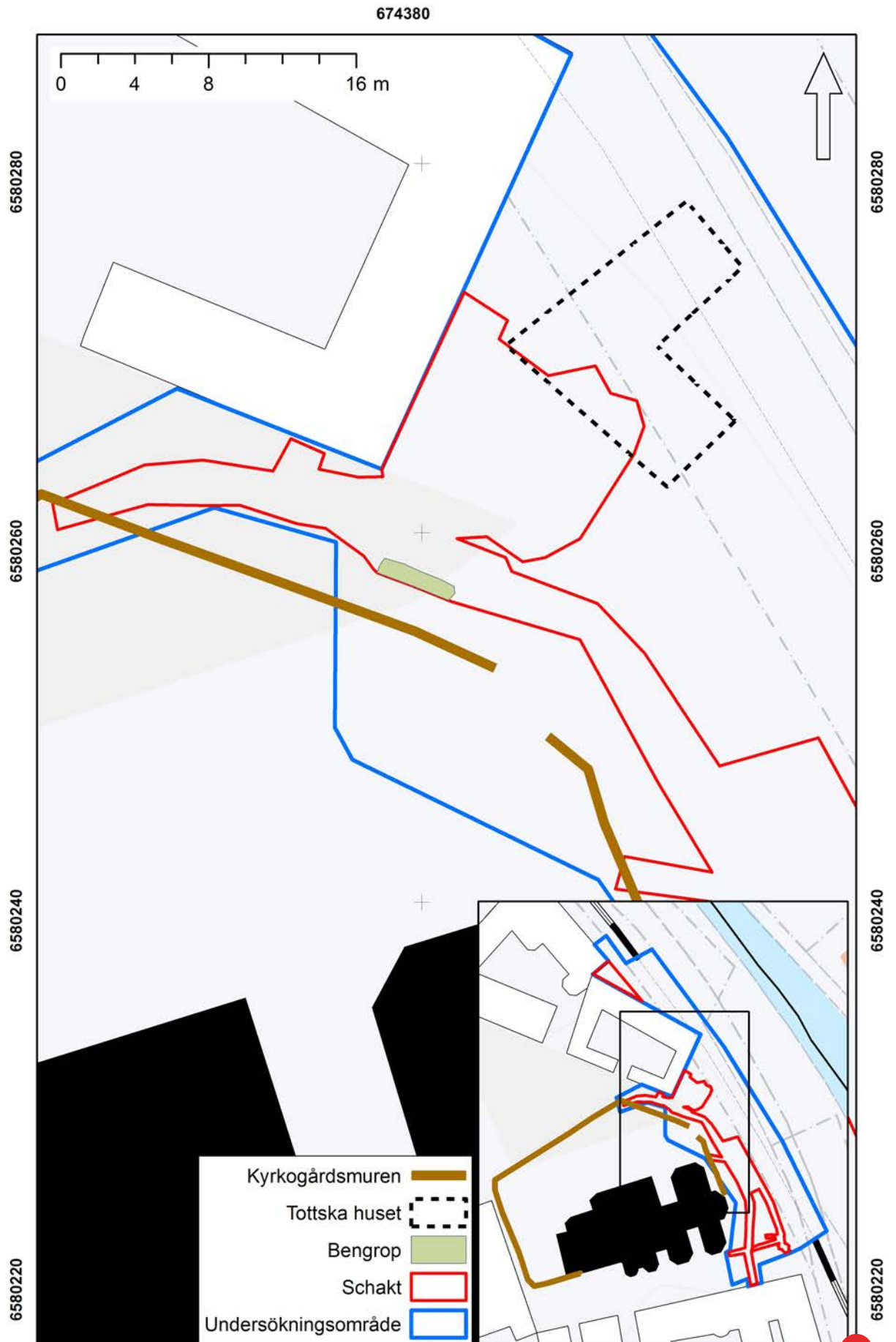
I samband med samma gatureglering avhystes greve Clas Totts hus som låg sydöst om kyrkogården, intill det dåvarande Oxenstiernska palatset (senare Hessensteinska). Resterna av greve Clas hus påträffades år 1952 vid utbyggnaden av järnvägen. Relativt välbevarade källare rapporteras (Stadsarkeologiskt Register 200) men ingen rapport skrevs. Den nu upptäckta muren kan vara en rest av kyrkogårdsmuren, men kan även ha tillhört en mur kring Clas Totts hus. Inom detta parti var justeringen av kyrkogårdens area obetydlig, att döma av tillgängligt kartmaterial.

Till en tolkningsdiskussion hör även det faktum att den stora bengropen låg direkt ovanför muren. Det föreföll som om groppen grävts tills man stötte på hinder i form av muren. Om muren var en del av kyrkogårdsmuren revs den inte förrän år 1806 och följaktligen är bengropen yngre. Om muren å andra sidan hörde till greve Clas hus finns ett tidsspänn från mitten av 1600-talet. Ett tredje alternativ är att muren är en rest av den mur som syns på figur 25. Den muren finns inte återgiven på någon av de äldre tillgängliga kartorna över Riddarholmen.

Figur 25. Dramatisk ögonblicksbild från branden på Riddarholmen år 1802. Kyrkogården och dess mur framträder tydligt. Lägg märke till muren i förgrunden, som förbinder Hessensteinska huset med ett av husen på Geijerska tomten. (Sundberg&Reuterskiöld 1940, fig 38. Teckning av Pär Ulmgren, förlaga till gravyr av Martin Rudolf Heland.)

Bengropen är sannolikt en återdeponering av ben från benhus eller liknande förvaring. Materialets sammansättning, dominerat av kranier och större ben, tyder på detta. Liknande gropar dokumenterades nyligen på Katarina kyrkogård (Ekman 2018b) där det även fanns skriftlig dokumentation från att benhuset flera gånger måste tömmas eftersom det blivit fullt. Där skedde detta främst under 1700-talet. Frågan är akut även på Riddarholmen under 1700-talet. Där beslutas om bygge av ett nytt benhus år 1729, men det dröjer drygt 20 år innan det kan tas i bruk (Olsson 1928:32). Möjligen kan bengropen vara från denna period.

Figur 26. Bengropen i förhållande till Greve Clas hus och kyrkogårdsmuren. Husets utsträckning och läge från Hansson 1960:32 och muren från Brolins karta från år 1771 (se även figur 3).

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Syftet med undersökningen var främst att på ett vetenskapligt sätt undersöka och dokumentera de delar av arbetsområdet som innehöll bevarade kulturlager och/eller konstruktioner. Då stora delar av området bestod av tidigare exploaterad mark utgjorde lokalisering av bevarade ytor en viktig del av uppdraget. Det förutsatte ett nära samarbete med entreprenörer och arbetare på platsen. Samarbetet fungerade utmärkt. Medverkan på plats skedde ofta med kort varsel, vilket krävde flexibilitet från alla parter. En kontinuerlig övervakning skulle medföra orimliga kostnader.

Dokumentation kunde göras på ett tillfredsställande sätt, utom i fråga om bengropen och muren (se "Kyrkogården") där en akut vattenläcka vattenfylld schaktet. Läckan reparerades och schaktet återfylldes utan medverkan av arkeolog. Inmätning av konstruktionerna hade dock skett innan läckaget.

Referenser

Tryckta källor

- Appelgren, K., Bäck, M. & Westberg, T. 2017. *Wrangelska palatset, Birger Jarls torg och södra Riddarholmskajen. Schaktningsövervakningar på Riddarholmen. Arkeologerna Rapport 2017:105* Stockholms län, Uppland, Stockholms kommun, Stockholm stad, Gråmunkeholmen 3, Stockholm 103:1.
- Bengtsson, L. 2002. *Franciskanerklostret på Gråmunkeholmen. St. Eriks Årsbok 2002*, s 75–90.
- Bergman, A. & Söderlund, K. 2013. *Gråbrödraklostret i Stockholm: stående byggnader och arkeologiska lämningar, Riddarholmen, Stockholm. Stockholms Stadsmuseum.*
- Ekman, T. 2017. *På klostermark. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning RAÄ-nr Stockholm 103:1, Gråmunkeholmen 3, Stockholms stad, Uppland. Rapport Arkeologgruppen 2017:75*
- Ekman, T. 2018a. *Vid Överkommissariens hus. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning RAÄ-nr Stockholm 103:1, Gråmunkeholmen 3, Stockholms stad, Uppland. Rapport Arkeologgruppen 2018:17.*
- Ekman, T. 2018b. *Nytt på Katarina kyrkogård. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning RAÄ-nr Stockholm 103:1, Södermalm 7:24, Stockholms stad, Uppland. Rapport Arkeologgruppen 2018:52.*
- Ekman, T. 2020. *Gamla Riksdagshuset – Riddarholmen. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning L2015:7789, Gråmunkeholmen 3, Stockholms stad, Uppland. Rapport Arkeologgruppen 2020:25.*
- Hansson, H. 1960. *Med tunnelbanan till medeltiden. Vad fynden berättar om Stockholms historia.*
- Olsson, M. 1928. *Riddarholmskyrkan. Sveriges kyrkor Band II, häfte 1.*
- Statens Fastighetsverks vårdprogram för Hessensteinska huset AB035. 2007.
- Sundberg, H. G. F. & Reuterskiöld, C. A. 1940. *Utredning rörande stadens rätt till Riddarholmen. Stadskollegiets utlåtanden och memorial. Bihang. Nr 55.*
- Söderlund, K. 1991. *Riddarholmen. Stockholms Stadsmuseum. Arkeologisk rapport.*
- Wrangel, F. U. 1897. *Det forna Stockholm. 22 bilder från Sveriges Allmänna Konstförenings utställning 1897.*
- Wändesjö, J. 2012. *Gråmunkeholmen 3. Riddarholmen, Stockholm. Arkeologisk undersökning SR 1163. Stockholms Stadsmuseum rapporter 16.*

Kartor

- Stockholms stadsarkiv SSAKR 009086. Grundritning över Stockholms stad nr 1, tillika med en del av förstäderna Norr- och Södermalm. Upprättad av Jonas Brolin år 1771.
- Stockholms stadsarkiv HK 00049. Hydrografisk karta över Riddarholmen. Upprättad av Jonas Brolin år 1773.

Register

Stadsarkeologiskt register nr 13, 78, 198, 199 och 240.

Bilagor

Schaktbeskrivningar

SCHAKT 1

Schaktet var cirka 45 meter långt och 2,5-3,0 meter brett. Det togs upp för att ersätta en äldre vattenledning och för att stänga samt ta bort äldre brunnar för dagvatten och spillvatten. Schaktets fyllning bestod under ett stensatt ytskikt av upp till 0,4 meter sand, därefter cirka 0,25 meter singel/stenkross ovanpå cirka 0,5 meter fyllnadsgrus. Under detta kom sedan ett lager av rasmassor med stort inslag av tegelkross och kalkbruk. Detta lager var 0,4-0,5 meter tjockt. Däri påträffades glas, fönsterglas, porslin, flintgods, spik och djurben. I schaktets södra del framkom äldre källare av tegel. Delar av två rum kunde kartläggas. I båda av dessa fanns lager av stenkol i golvnivån. I schaktets södra halva kom sedan fast berg mot botten. Bitvis hade sprängning/spräckning tidigare skett här. Schaktets djup var mellan 1,9 och 2,2 meter, beroende på bergets nivåer.

SCHAKT 2

Schaktet var triangelformat, med cirka 3 meters bas mot Riksarkivets vägg i norr, och cirka 20 meters längd mot Hessensteinska husets vägg i väster. Dess avgränsning mot öster utgjordes av en stödmur av betong för Arkivtrappan. Denna stödmur revs under arbetets gång för att senare ersättas av en ny. Schaktet gick i övrigt in mot befintliga väggar, då ett av syftena med schaktningen var att förbättra fastigheternas dränering.

Vid schaktningen påträffades två tegelvalv och en mur av natursten. Såväl valvens krön som murens överkant låg omedelbart under husets grund. Valven hade kapats i öster av den ovan nämnda stödmuren. Intill det södra valvet fanns en dagvattenbrunn som togs bort och inom schaktet fanns även äldre kabelinstallationer.

Fyllningen bestod i sin helhet av rasmassor uppblandat med modernt byggsrot samt sand vid brunn och kabelschakt. Schaktet gick till cirka 2,40 meters djup under marknivå.

SCHAKT 3

Vinklat schakt som i norr ansluter till schakt 4. Cirka 23 meter långt, cirka 1,5 meter brett och 1,9-2,1 meter djupt. Under ytskikt, sättsand och singel kom efter cirka 0,4 meter ett fyllningslager av grus och natursten, med inslag av fragmentarisk betong och tegelkross. På cirka 1,9 meters djup kom ett cirka 0,1 meter tjockt lager av fin sand, ovanpå ett skikt av äldre gatsten lagda som skydd ovanpå den befintliga vattenledningen. I den norra delen, som vinklade av starkt mot väster, var skiktet av sättsand och singel upp till 0,6 meter tjockt. Singeln var lagd på rasmassor med inslag av tegelkross, kalkbruk, en del kol samt enstaka ben, varav några människoben. Lagret av rasmassor började cirka en meter väster om vinkeln och fortsatte till schaktets avslutning i väster. På cirka 1,9 meters djup följde i schaktets södra halva ett lager av mörk siltig lera. Lagret hade samma riktning

som schaktet och var relativt tydligt avgränsat. Det kom ungefär vid planerat schaktdjup men en mindre djupschaktning visade att lagret fortsatte ned till 2,5 meters djup. Därefter kom fast berg. Lagret var kladdigt och innehöll tegelkross, kalkbruk, en del trärester och enstaka ben.

SCHAKT 4

Cirka 60 meter långt, 1,5-2,2 meter brett, 1,4-2 meter djupt. Följde i allmänhet ett äldre vattenledningschakt, där ledningen låg på 1,5-1,7 meters djup. På några platser utvidgades schaktet upp till 0,3 meter. Fyllning av grus med inslag av omrörda massor med inslag av tegelkross, kalkbruk, gamla cementrör och allmänt byggs-krot. I den södra delen även inslag av sprängsten. I den norra delen tillstötte fast berg direkt under befintlig ledning. I söder märktes på några ställen tunna linser, upptill 0,15 meter tjocka, rester av ett äldre utjämningslager i botten. Det bestod av mörkbrun silt med inslag av kol, träflis, tegelkross, kalkbruk och djurben.

SCHAKT 5

Cirka 10×12 meter stort, 2,5-3 meter djupt. Togs upp intill Hessensteinska husets hörn mot sydöst. Avsikten var att ersätta flera äldre brunnar för dag- och spillvatten. Under ytskiktet fanns cirka 0,4 meter bärlager av singel, därefter cirka 1 meter homogen rödbrun sand, följt av cirka 0,8 meter raseringslager, därefter rödbrun sand igen till schaktets botten. Hela området stört av äldre rördragningar och kabelinstallationer. I öster fanns också ett underjordiskt pumphus som betjänar den närbelägna tågtrafiken.

SCHAKT 6

Cirka 10×1,2 meter stort, cirka 0,7 meter djupt. Kabelschakt för ny elförsörjning. Följde i stort sett äldre schakt från elbrunn på Birger Jarls torg till elskåp vid den västra väggen av Hessensteinska huset. Under torgets kullersten fanns ett cirka 0,15 meter tjockt lager av sättsand ovanpå singel. Efter cirka 0,6 meter syntes ett lager av modernt tegel. På cirka 2 meters avstånd från brunnen övergick tegellagret i en betongkulvert. Såväl tegellager som betongkulvert är säkerligen från en större elinstallation som gjordes här under 1970-talet.

Figur 27. Plan över de schakt som nämns i schaktbeskrivningen. Skala 1:600.

Arkeologgruppen AB

RAPPORT 2020:45

